

הרמב"ם: מצוות בני נח כדת הבלעדית לאומות העולם

יעקב נגן

עמדת היסוד של הרמב"ם: שלילת דתות חדשות

משקלו הסגולי של הרמב"ם כהוגה ופוסק הוא כמעט חסר תקדים בעולם היהודי, וחשיבות יתרה נודעת לכן לעיסוק בשיטתו בדבר יחסה של היהדות לדתות אומות העולם. נקודת המוצא של עמדתו של הרמב"ם היא הסוגיה התלמודית העוסקת בשבע מצוות בני נח: במסכת סנהדרין נו ע"א. השאלה הגורלית העולה מתוך גמרא זו, שביסודותיה עסקנו לעיל בפרק על שבע מצוות בני נח, היא: האם החזון העתידי ביחס לעולמם הדתי של כל באי עולם מתמצה בהקפדה על מצוות אלו? האם היהדות מכוונת את אומות העולם לכונן דת המבוססת על שבע מצוות בני נח והאם בכך מסתכמת דת זו? ניתן לזהות שלושה כיווני חשיבה באשר לשאלה זו.

ושמו אָחַד: ריפוי הקשר בין ישראל ודתות העולם

כיוון ראשון: מופעים של דתות באומות העולם הם חלק מרצון ה' ותופעה "לכתחילאית"

כיוון ראשון גורס כי מצוות בני נח הן אכן תשתית חיונית לחיי האדם והחברה אך על גביהן יש לבנות זהות דתית מקיפה יותר וקשר עם ריבוננו של עולם אשר הולם את אופייה של כל אומה מבחינה לאומית ותרבותית. תפיסה זו מבוססת בין היתר על התבוננות ברשימת מצוות בני נח ועמידה על טיבן. כפי שטענתי לעיל, מהות המצוות הללו היא **הימנעות מפגיעה במרחב**, מעין תנאי בסיס לקיום האנושי. לא במקרה נעדרים מהן עיסוק בקשר בין אדם לבוראו ובניין שלם של מערכת היחסים עם האחר. ממילא, חיונית ומתבקשת זהות דתית שאיננה מתמצה בשבע המצוות. אומנם, גם על פי עמדה זו יש לשאול: מהי הלגיטימיות של דת שעוסקת בקשר בין אדם למקום ובין אדם לחברו בדרך אחרת מהדת היהודית? מהו המקור לצמיחתה של דת שכזו?

לשאלה זו הוצעו תשובות שונות לאורך הדורות. בין השאר הוצגה כאן עמדתו של **רבי נתנאל פיומי** הסבור שמקורן של דתות האומות הוא בהתגלות, בנבואה שאומנם פסקה מישראל אך נמשכת באומות העולם. גישה מפורסמת יותר שתוצג בהמשך היא זו של רבי מנחם המאירי שלפיה הלגיטימיות של דתות אומות העולם נובעת מן התועלת המוסרית הגלומה בהן בעבור מאמיניהן (שבגינה מעניק המאירי מעמד הלכתי שונה ל"אומות הגדורות בדרכי דתות ונימוסים"). נעסוק בהמשך גם בגישותיהם של ר"י אלכו, בעל העיקרים, והרב קוק ב"לנבוכי הדור".

נוכח המקורות הללו ניתן להתבונן על דתות האומות מתוך עמדת יסוד שלפיה מעבר לתשתית השווה לכל נפש (שבע מצוות בני נח), **רצון ה' הוא שהאדם יחפש את פני ה' ויצמיח "מלמטה" את הדרכים והאופנים לעובדו**. כיוון זה, התופס חלק מן הדתות כלגיטימיות, מאפשר שותפות וכבוד הדדי מתוך הכרה בזהות הדתית האחרת.

הרמב"ם: מצוות בני נח כדת הבלעדית לאומות העולם

כיוון שני: דתות הן אמצעי

כיוון שני גורס כי תכליתן של דתות האומות הוא מתן אפשרות לקיום שבע מצוות בני נח. האופק הדתי של בן נח בהקשר זה הוא חיים לאור דת שמקיימת את שבע המצוות (ושמא אף המסתעף מהן) - הא ותו לא. כמובן, גם כיוון זה מאפשר שיתוף פעולה בין-דתי אך הוא מתייחס לדתות האומות רק מבעד לפריזמה היהודית ולמערכת המושגים שלנו: שבע המצוות הן מושג פנים-יהודי שבאמצעותו אנו מגדירים את דתות האומות. ברי כי בפועל הדתות מגדירות עצמן בצורה רחבה יותר, ועל פי כיוון שני זה - אין לכך כל ערך ביחס של היהדות לדתות האומות.

כיוון שלישי: שלילת דתות

כיוון שלישי גורס כי אין כל מקום לקיומן של דתות אחרות, ואף לשבע המצוות יש ערך רק אם הנוכרי מקיימן מתוך ידיעה שהוא מקיים את התורה שניתנה למשה מסיני. לפי גישה זו, ליהודי יש תורה שלמה שנתקבלה בסיני ומחייבת אותו, ולגוי תורה של שבע מצוות. לשניהם אסור לשנות מתורה זו. כפי שנראה, עמדה זו היא עמדת הרמב"ם ומתוכה הוא דורש שנוכרי המקיים את שבע המצוות יעשה זאת מתוך אמונה שמצוות אלו ניתנו בעבורו מפי ה' למשה בהר סיני. נדגים את שלושת הכיוונים באמצעות היחס לאסלאם. האסלאם הוא דת שמאמינה בייחוד ה' ומתקיימות בה באופן עקרוני שבע מצוות בני נח. על פי הכיוון הראשון, הדת המוסלמית תיתפס כנתיב אפשרי של קרבת אלוהים המתאים לעמים שבקרבם צמח האסלאם. על פי הכיוון השני, לאסלאם כדת אין ערך, אלא שכיוון שהוא מביא לקיום שבע המצוות - הרי שהדת המוסלמית לגיטימית בהקשר זה. לעומת זאת, על פי הכיוון השלישי אומנם המוסלמים אינם עובדי עבודה זרה אך זהותם הדתית אינה אלא טעות, והחזון הוא שהמוסלמי יכיר בטעותו ויאמץ זהות של דת אחרת: קיום שבע מצוות מתוך אמונה בהתגלות למשה בסיני.

שבע מצוות בני נח כדת של התגלות

בהלכות מלכים קובע הרמב"ם שחסידי אומות העולם הוא רק מי שמקבל את שבע המצוות "מפני שצוה בהן הקדוש ברוך הוא בתורה והודיענו על ידי משה רבינו שבני נח מקודם נצטוו בהן", אבל אם הוא עושה אותן מדעתו, אינו מחסידי אומות העולם "אלא מחכמיהם"¹.
שלוש הנחות יסוד מקופלות בפסיקתו של הרמב"ם: (1) מצוות בני נח הן דת במלוא מובן המילה ובעבור אומות העולם זוהי התורה שלהן; (2) דת מחויבת להיות מבוססת על ההתגלות למשה בסיני, ועל כן קיום המצוות הוא בעל משמעות רק מתוך תודעת התגלות; (3) מעמד הר סיני לא היה מיועד רק לישראל אלא גם לאומות. ישראל קיבלו בו תרי"ג מצוות, ואומות העולם שבע מצוות.

מחד גיסא, בהנחות היסוד הללו טמון יחס של כבוד רב לאומות: גם הן זכו להתגלות במעמד הר סיני, וככיכול עמדו יחד עם בני ישראל בתחתית ההר. ניתן לצרף כבוד זה לתפיסתו העקרונית והידועה של הרמב"ם שלפיה אין הבדל גזעי-נשמתי בין ישראל לאומות.² מאידך גיסא, במציאות הממשית שיטת הרמב"ם משרטטת אופק מצומצם לאומות העולם שלמעשה "מוציא החוצה" באופן גורף את דתות אומות העולם. זוהי תפיסה מרחיקת לכת, שעל פיה גם תכנים דתיים נכונים המצויים בדתות שונות אינם נתפסים כטובים על פי התורה. הדתות כולן חיות בטעות וצריכות לשוב ממנה ולקבל את הדת הנכונה להן באמת, שהיא דת שבע המצוות, אך ורק ממקורות היהדות.

1. ישנן שתי גרסאות אפשריות לביטוי זה: "ולא מחכמיהם", או "אלא מחכמיהם". מעיון בכתבי היד נראה שהגרסה הנכונה היא "אלא מחכמיהם".
2. ראו בספרו של מנחם קלנר, גם הם קרויים אדם: הנכרי בעיני הרמב"ם, רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן, 2016.

מה עומד מאחורי תפיסתו של הרמב"ם?

נראה כי בשיטתו הייחודית של הרמב"ם יש משום יישום של כמה עמדות יסוד המאפיינות את הגותו ופסיקתו בכללותן.

(1) **האמת היא אחת.** באופן שיטתי, הקשור בין היתר לתפיסתו הפילוסופית, קובע הרמב"ם שהאמת היא אחת ומחלוקות הן תוצאה של טעות. ממילא, ריבוי דעות הוא ביטוי לניוון של המסורת, והחתיירה לזהות דתית אחידה מובנת, כפי שמופיע בהקדמת הרמב"ם למשנה. ביטוי מובהק לשאיפת הרמב"ם לתורה נטולת מחלוקות היא חיבורו של ספר משנה תורה שההלכות מובאות בו כמעט ללא מחלוקת.

(2) **ההתגלות בהר סיני היא אירוע ייחודי לאנושות.** על פי הרמב"ם, רק משה יכול למסור ציווי נצחי בשם ה'. נבואתם של נביאים אחרים מאבדת את ערכה למול נבואת משה, שהופכת להיות הציר הבלעדי לגילוי דבר ה', כפי שכותב הרמב"ם במפורש בפירושו למשנה [10]: "שכל מה שאנו נזהרים ממנו או עושים אותו היום אין אנו עושים זאת אלא מפני צווי ה' על ידי משה, לא מפני שה' צוה בכך לנביאים שקדמוהו". משה איננו נביא כשאר הנביאים, אלא ביטויה של האמת האלוהית המוחלטת. אם נאמר שעיקרון זה ניצב בבסיס תפיסת הרמב"ם ביחס לדתות אומות העולם, הרי שביסוד שיטתו לא עומדת שלילה של דתות אחרות אלא הכחשת היכולת גם של נביאים אחרים מישראל לתת תורה או לצוות בשם ה'.³ ייחודיותו של מעמד הר סיני נובעת מאופייה של נבואת משה, ולא מייחודיות של עם ישראל. עניין זה נעוץ בדברי הרמב"ם ב"מורה הנבוכים" (חלק ב, פרק לט) שלפיהם כל שאר הנביאים לא נשלחו לצוות בשם ה' אלא השיגו השגות רוחניות וקראו מרצונם בשם ה' או שהוכיחו את העם לשמור את המצוות של תורת משה. אבל רק משה הגיע למדרגת נביא מצווה בשם ה'.

3. הרב קוק זצ"ל עמד על נקודה זו וביאר אותה [11].

(3) מצוות צריכות להיעשות מתוך היענות לצו אלוהי. היסוד השלישי העומד בתשתית שיטת הרמב"ם הוא קביעתו שכדי לזכות בעולם הבא, קיום המצווה צריך לבוא מתוך היענות לצו אלוהי. טעם הדבר כנראה הוא שההיענות לצו אלוהי מעניקה משמעות מטפיזית לעשיית המצווה וממילא יכולה לזכות להווייה מטפיזית - עולם הבא.

(4) התביעה לדיוק תיאולוגי. נראה שעמדתו הייחודית של הרמב"ם, המדגישה את המודעות התיאולוגית הנכונה כתנאי לערכן של מצוות בני נח, היא חלק מתפיסה כוללת יותר של הרמב"ם, שכולט בין הראשונים בתביעתו לדיוק תיאולוגי. למשל, בהלכות תשובה (פרק ג, הלכות ז-ח) כולל הרמב"ם ברשימת המינים שאין להם חלק לעולם הבא גם את "האומר שיש שם רבון אחד אבל שהוא גוף ובעל תמונה". על פסיקה זו השיג הראב"ד: "ולמה קרא לזה מין וכמה גדולים וטובים ממנו הלכו בזו המחשבה לפי מה שראו במקראות ויותר ממה שראו בדברי האגדות המשבשות את הדעות". התביעה לדיוק תיאולוגי, שמייחדת את הרמב"ם, תואמת את הלך הרוח של פסיקתו לגבי בני נח, שחייבים לקיים את המצוות מתוך תודעה ספציפית של ציווי ה' על ידי משה בהר סיני.

דומה כי העובדה שככלל ארבע הנחות יסוד אלו אינן מקובלות - יש בה כדי ללמד שאין חייבים לקבל את יישומן של הנחות הללו: שיטתו הייחודית של הרמב"ם בנוגע לטיבן של מצוות בני נח ומעמדן של דתות האומות.

הקושי בתביעה לקיום מצוות בני נח מתוך אמונה בהתגלות

לדעת רבי יוסף קארו, בחיבורו "כסף משנה" על "משנה תורה", לדברי הרמב"ם הללו אין מקור אלא הם נאמרו מ"סברא נכוחה"^[2]. על דברי הרמב"ם, ועל כינויה של סברתו "סברא נכוחה", התרעם משה מנדלסון במכתב שכתב לרבי יעקב עמדין:

הרמב"ם: מצוות בני נח כדת הבלעדית לאומות העולם

לי הדברים קשים מצור חלמיש. וכי כל שוכני ארץ ממזרח שמש עד מבואו זולתינו ירדו לבאר שחת והיו דראון לכל בשר? [...] ומה יעשו אומות אשר לא זרח עליהם אור התורה כלל? [...] וכי בטרוניה בא הקב"ה ח"ו על בריותיו להאבידם ולמחות את שמם, על לא חמס עשו? הלזה יקרא סברא נכוחה? [3]

מנדלסון מציף צעקה מוסרית, הדומה למחאה ולביקורת כנגד הדת הנוצרית, להבדיל, שלפיה "אין ישועה מחוץ לכנסייה" וממילא כל שאר באי עולם נידונים לגיהנום.⁴ אצל הרמב"ם הקושי חריף אף יותר: הנצרות לפחות מציגה במפורש את הדרישה לאמונה בישו, ואילו הרמב"ם, המחייב את כל באי עולם לקיים את שבע המצוות מתוך אמונה שהן הגיעו מן ההתגלות בהר סיני, מחייב אותם להאמין בדבר שאין מקור שממנו יכולים היו ללומדו או לראותו.

אומנם, לכאורה הרמב"ם בתשובה [5] מביא מקור לדבריו, ממדרש "משנת רבי אליעזר" [6], אלא שלאמיתו של דבר מקור זה רק מחדד את הבעיה הן מכיוון שמדובר במדרש אגדה מאוחר, וקשה לראותו כמקור לפסיקה הלכתית, הן מכיוון שדברי המדרש בפשוטם מוכיחים דווקא שאין הכרח שהגוי יקיים את המצוות מתוך אמונה בהתגלות למשה מסיני! המדרש איננו מזכיר כלל את מעמד הר סיני אלא מנגיד בין קיום מתוך הכרע הדעת או שותפות של עבודה זרה בקיום המצוות, לבין קיומן באופן נקי - כהיענות לציווי הקדום אלוהי. על פי כיוון זה, דת מונותאיסטית, המאמינה שהמצוות ניתנו מפי אלוהים, מקיימת את מצוות בני נח במדרגה הגבוהה ביותר ונוטלת שכרה גם בעולם הבא.⁵

4. יש לציין שבדורות האחרונים ביקורת זו גורמת לתהליך עידון והתמודדות של הכנסייה עם הבעיה המוסרית הזו. ראו על כך בהרחבה אצל John Hick, *God*

Has Many Names, Philadelphia: Westminster, 1982.

5. מתוך הקושי שעולה מדברי הרמב"ם, פירש הראי"ה קוק [4] שהקיום מהכרעת הדעת האנושי מעולה יותר מקיום מתוך ציווי של התגלות, ושמדרגת ה"עולם

מעבר לשאלת המקור לדברי הרמב"ם, יש לציין שדרישתו ייחודית: אין כמעט מובאות שלה בראשונים אחרים; ולהפך, ישנם ראשונים המציינים במפורש שמצוות בני נח אינן צריכות לנבוע מהתגלות אלא מסברה. רבנו בחיי לדוגמה סבור שזוהי בדיוק ההבחנה בין מצוות בני נח – שמקורן בסברה – לבין תורת משה שיסודה בשמיעה לציווי האלוהי.⁶

תפיסתן של מצוות בני נח כדת

כתשתית תפיסת הרמב"ם, המתנה את ערך קיום מצוות בני נח באמונת ההתגלות, עומדת התפיסה שמצוות אלו הן דת; ואכן הרמב"ם מכנה אותן "תורת בני נח". ההשלכה המרכזית של קביעה זו היא שאין מקום לשום דת אחרת בקרב האומות, אפילו אם מדובר בדתות מונותאיסטיות, כפי שעולה מניתוח דברי הרמב"ם בהלכות מלכים [7]: "כללו של דבר אין מניחין אותן לחדש דת ולעשות מצות לעצמן

הבא", שמבטיח הרמב"ם לגוי המקיים מצוות מתוך תודעת התגלות, היא למעשה מדרגה פחותה. אולם, דבריו של הרב קוק נראים מנוגדים לפשט דברי הרמב"ם שמהם עולה עדיפות ל"חסידי אומות העולם" המקיימים את המצוות מתוך תודעת התגלות.

6. חובות הלבבות, שער ג, פרק ו. דברים דומים מופיעים בהקדמת רב נסים גאון לתלמוד (מובא בדפוס וילנה בתחילת מסכת ברכות). ראו גם דברי הרמב"ם עצמו במורה הנבוכים [14]. מפורסמים בהקשר זה דברי הרב קוק באורות התורה (פרק יא) שלפיהם דרך ארץ שקדמה לתורה היא מצוות המגיעות מן השכל הטבעי. למקורות הלכתיים ראו גם דברי רבי אליעזר ממיץ, תלמידו של רבנו תם, בספר יראים (סימן רלג): "ותניא איסי בן יהודה אומר מפני שיבה תקום כל שיבה במשמע פ' אפילו גוי אך שיקיים שבע מצות שנצטוו בני נח דהיינו חסידי אומות העולם ואר"י (לג ע"א) הלכה כאיסי בן יהודה אביי קאי מקמי סבי דארמאי פ' שיקיים שבע מצות שקבלו עליהם בני נח. ולמ"ד בע"ז (סד ע"ב) דהוי גר תושב לא קשיא דמ"מ ארמאי קרי להו תלמודא אבל אם אינם מקיימים כגון עובדי כוכבים בזמן (הבית) עובדי ע"ז מגלה עריות ושופכי דמים לא אמר איסי לקום מפניו ולהדרו". ה"תועפות ראם" על אתר מדייק שה"יראים" אינו גורס את הדרישות של הרמב"ם, אלא כל המקיים בפועל שבע מצוות בני נח נחשב חסיד אומות העולם וגר תושב.

הרמב"ם: מצוות בני נח כדת הבלעדית לאומות העולם

מדעתן, אלא או יהיה גר צדק ויקבל כל המצות, או יעמוד בתורתו ולא יוסיף ולא יגרע".

הרמב"ם מכנה את שבע המצוות "תורתו" - "או יעמוד בתורתו" - ונוסף על כך משית עליהן את איסור בל תוסיף - "ולא יוסיף ולא יגרע", כלשון הכתוב: "אֵת כָּל הַדְּבָר אֲשֶׁר אָנֹכִי מִצְוֶה אֶתְכֶם אֹתוֹ תִשְׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת לֹא תִסָּף עָלָיו וְלֹא תִגָּרַע מִמֶּנּוּ" (דברים יג, א). בכך מבטא הרמב"ם את שיטתו שלפיה מצוות בני נח הן תמצית הדת והתורה השלמה בעבור הנוכרי.⁷

השלכותיה של תפיסת הרמב"ם על קיום מצוות נוספות בידי בני נח

מתוך דבריו של הרמב"ם כפי שהוצגו עד כה, נגזרת תפיסה מרחיקת לכת ביחס לבן נח שרוצה לקיים מצווה שאינה בכלל שבע המצוות שלהם, וכך כתב הרמב"ם:

בן נח שרצה לעשות מצוה משאר מצות התורה כדי לקבל שכה, אין מונעין אותו לעשותה כהלכתה [8].

אם כן, אף שבני נח קיבלו רק שבע מצוות, מסתבר שיש להם שייכות גם לשאר מצוות התורה. בשיטה זו של הרמב"ם יש התמודדות עם הצמצום של שבע המצוות, ואפשרות בעבור הנוכרי להתרחב למצוות נוספות. שנית, נראה שתפיסה זו נגזרת מהתפיסה האוניברסלית של מעמד הר סיני, שעליה עמדנו לעיל, ולפיה מעמד זה יועד כלפי

7. הסוגיה שעליה מתבסס הרמב"ם בהלכה זו בין השאר היא האיסור על גוי לשמור את השבת (סנהדרין נח ע"ב), ולדעת הרמב"ם הבעיה היא שנראה שהגוי מייסד דת חדשה. אולם בהמשך המקרא נטען שבפשט הסוגיה מקור האיסור על הגוי לשבות הוא מהפסוק שנאמר לנח אחרי המבול "ויום ולילה לא ישבותו", שאינו קשור לייסוד דת חדשה אלא לבעייתיות שבמנוחה ובחוסר תפקוד של קיום העולם.

העולם כולו.⁸ יש אומנם מן האחרונים שצמצמו את דברי הרמב"ם למצוות הקדש וצדקה בלבד,⁹ אולם בפשט הדברים מדובר על כל מצווה שהגוי רוצה לקיים, כפי שכותב הרמב"ם במפורש בתשובתו לגבי מילת גוי [5].

למדנו אפוא שיחסו של הרמב"ם למעמד הר סיני ולשייכותם של הגויים בו מורכב מפנים שונים: מחד גיסא תפיסתו גורמת לכך שאסור לגויים לייסד דת אחרת; אך מאידך גיסא היא גם הנותנת לגויי שייכות ואפשרות לקיים את מצוות התורה כולה. זהו עיקרון חשוב. כפי שראינו, שיטת הרמב"ם ייחודית ובנויה על הנחות יסוד שאינן מוסכמות ומחייבות; אך גם אם פוסעים בדרכו - יש ללכת בה "עד הסוף" ולא רק לשלול אפשרות של דתות מן הגויים, אלא להציע את האופק שמציע הרמב"ם ביחס לקיום מצוות נרחב מרצון.

הדתות כטעות שצריכה להתבטל?

למרות שלילתו את ההצדקה לקיום דתות אחרות, רואה הרמב"ם בתופעה ההיסטורית של התהוות חלק מהן גילוי יד ה' בעולם בהכוונת המציאות "לישר דרך למלך המשיח ולתקן את העולם כולו לעבוד את ה' ביחד" [9]. הדתות הן אמצעים ליישר את דרכו של מלך המשיח, אך בסופו של התהליך הן יתבטלו: "וכשיעמוד המלך המשיח [...] מיד הם כולן חוזרין ויודעים ששקר נחלו אבותיהם".

8. את אופי השייכות של בן נח למצוות התורה ניתן להשוות ליחסן של נשים למצוות עשה שהזמן גרמן: הן פטורות אולם יכולות לברך "וציוונו" כיוון שיש להן שייכות במצוות אלו: "שמותר לנשים לברך על כל מצות עשה שהזמן גרמא ואף על פי שאינה להם אלא רשות דמ"מ במצוה קא עסקי וחיובא הוא דלא חייבינהו רחמנא למעבד כאנשים אלא דאי בעו עבדי וצונו קרינן בהו" (חידושי הרשב"א, ראש השנה לג ע"א).

9. ראו שו"ת אגרות משה, יורה דעה, חלק ב, סימן ז: "[...] הנה ברור שקאי רק על אלו מצות דהקדש וצדקה".

הרמב"ם: מצוות בני נח כדת הבלעדית לאומות העולם

שינוי הזהות שדורש הרמב"ם מהאומות - "כולן חוזרין ויודעים ששקר נחלו אבותיהם" - נראה כה דרמטי עד שבאמת מובן מדוע הוא דורש לשם כך את הגעתו של מלך המשיח, שרק הוא יוכל לחולל שינוי כזה. אומנם, במצב שבו רוב בני העולם שייכים לדתות העובדות את ה' בדרכים שונות, חלקן תוך קיום מלא של שבע מצוות בני נח, חשוב לשים לב לכך ששיטת הרמב"ם היא שיטה יחידאית בין דעות הראשונים. לעומת שיטה זו, מצויים בדבריהם של ראשונים ואחרונים נתיבים למימוש החזון העתידי של שותפות רוחנית של האנושות כולה בעבודת ה' מתוך הדתות השונות הקיימות בעולם, ולפחות מתוך המתקנות שבהן. בנתיבים אלה, יד ה' המכוונת את המציאות אפשרה את התהוותן של דתות אלו לא רק כאמצעי שצריך להתבטל אלא כתופעות בעלות ערך עצמי בקיום החזון של "לקרוא כולם בשם ה' לעובדו שכם אחד".

אופק של עבודת ה' לבני אומות העולם

לצד הצמצום באפשרות של קיום דתות בבני נח בשיטת הרמב"ם, נראה שהוא פותח בכל זאת אופקים של עבודת ה' לגויים שאינם קשורים ל"דת בני נח".

כך עולה מדבריו המפורסמים בסוף הלכות שמיטה ויובל:

ולא שבט לוי בלבד אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעתו להבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעובדו לדעה את ה' [...] הרי זה נתקדש קדש קדשים [12].

"כל איש ואיש מכל באי העולם" כולל כמובן גם את אומות העולם, וממילא האפשרות להתקדש, ו"שיהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם", פתוחה גם בעבור בני נח, ללא התניית קיום המצוות מתוך התגלות. מעבר לכך, מדברי הרמב"ם בהלכות מלכים ניתן לדייק כי הוא אינו כותב שמי שלא מקיים את המצוות אין לו חלק לעולם הבא, אלא מנסח רק

את הצד החיובי של העניין, שמי שכן מקיים אותן יש לו חלק לעולם הבא: "כל המקבל שבע מצות ונזהר לעשותן הרי זה מחסידי אומות העולם, ויש לו חלק לעולם הבא [...] אבל אם עשאן מפני הכרע הדעת אין זה גר תושב ואינו מחסידי אומות העולם (ולא) [אלא] מחכמיהם". אם נשלב את דבריו בהלכות מלכים עם דבריו בסוף הלכות שמיטה ויובל, נראה שישנם למעשה שני מסלולים לעולם הבא. בהלכות מלכים המסלול הוא של קיום מצוות בני נח מתוך היענות לצו האלוהי שניתן בסיני; ואילו בהלכות שמיטה ויובל ישנו מסלול אחר (ולכן הרמב"ם לא שלל בהלכות מלכים את האפשרות שגם מי שלא מקיים מצוות בני נח יכול להיות לו חלק לעולם הבא), של התקדשות בעבודת האל.

הרב שראל רוזנבלט הציע ששני המסלולים הללו מקבילים לשתי דמויות מפתח בהגות הרמב"ם: אברהם אבינו ומשה רבנו. גדולתו של משה היא בכך שהוא זכה להתגלות, אך גדולתו של אברהם היא בחקירה והתבוננות שהביאוהו לגילוי עבודת ה': "התחיל לשוטט בדעתו [...] ולא היה לו מלמד ולא מודיע דבר [...] ולבו משוטט ומבין עד שהשיג דרך האמת"¹⁰.

הלכות שמיטה ויובל מציגות את הדרך של אברהם, המחפש את פני ה' ומקדיש לכך את חייו; ואילו הלכות מלכים את הדרך של משה, המדגישה את הבלעדיות והייחודיות של ההתגלות. שני המסלולים הללו הם למעשה ההבדל בין הדרך הדתית (הלכות מלכים) לדרך האינדיבידואלית (הלכות שמיטה ויובל). ראוי לציין שהרמב"ם עצמו נקרא משה כידוע ונאמר עליו "ממשה עד משה לא קם כמשה", ואילו לבנו יחידו קרא הרמב"ם אברהם.

המסלול של זכיייה בעולם הבא בשל מעלה רוחנית ודעת אלוהים מחזיר אותנו לדבריו המפורסמים של הרמב"ם בהלכות דעות בנוגע לעולם הבא. אליבא דהרמב"ם שם, הנפש, שהיא צלם האלוהים שבאדם, עומדת "לעולם ולעולמי עולמים" בזכות ידיעת ה'. ניסוחו

10. משנה תורה, הלכות עבודה זרה, פרק א, הלכות ב-ג.

הרמב"ם: מצוות בני נח כדת הבלעדית לאומות העולם

של הרמב"ם בהלכות דעות [13] מקביל בדיוק לדברים בסוף הלכות שמיטה ויובל [12].

דמותו של אברהם בעיני הרמב"ם אינה מייצגת אפוא דת אלא דרך של עבודת ה' אינדיבידואלית, שאף היא אפשרות להגיע לעולם הבא.¹¹ לכאורה, מסלול זה אפשרי רק ליחידי סגולה שהרי האנושות בימינו מתחלקת ברובה לדתות ממוסדות שהרמב"ם שולל את קיומן ורואה בהן טעות לא לגיטימית. ניתן בכל זאת לומר שלשיטת הרמב"ם ייתכן שאומנם דתות אחרות לא נחשבות כמקיימות מצוות בני נח (כיוון שאין להן מחויבות מתוך מעמד הר סיני), ובכך מאמיניהן אינם בני העולם הבא בגלל שמירה על דתם, אך בד בבד ניתן לבחון באיזו מידה אנשים מסוימים ממאמיני הדתות הללו הגיעו לידעת ה' ולתיקון המידות – ובדרך זו יזכו אותם אנשים לעשות רצון ה', לחלק בעולם הבא ולקיום "לעולם ולעולמי עולמים".

מקורות

[1] משנה תורה, הלכות מלכים, פרק ח, הלכות

י-יא: קיום מצוות בני נח מפני התגלות בהר סיני

משה רבינו לא הנחיל התורה והמצות אלא לישראל, שנאמר מורשה קהלת יעקב, ולכל הרוצה להתגייר משאר האומות, שנאמר ככם כגר, אבל מי שלא רצה אין כופין אותו לקבל תורה ומצות, וכן צוה משה רבינו מפי הגבורה לכוף את כל באי העולם לקבל מצות שנצטוו בני נח, וכל מי שלא יקבל יהרג, והמקבל אותם הוא הנקרא גר תושב בכל

11. ירדני, פרופ' אבדולה גלאדרי, ציין בפניי שזוהי תפיסתו של הקוראן את דמותו של אברהם אבינו, שאיננו מתואר כיהודי או כנוצרי אלא כ"חניף", שפירושו מונותאיסט עובד ה' בלא מסגרת פורמלית של דת.

ושמו אָחַד: ריפוי הקשר בין ישראל ודתות העולם

מקום וצריך לקבל עליו בפני שלשה חברים, וכל המקבל עליו למול ועברו עליו שנים עשר חדש ולא מל הרי זה כמן האומות. כל המקבל שבע מצות ונזהר לעשותן הרי זה מחסידי אומות העולם, ויש לו חלק לעולם הבא, והוא שיקבל אותן ויעשה אותן מפני שצוה בהן הקדוש ברוך הוא בתורה והודיענו על ידי משה רבינו שבני נח מקודם נצטוו בהן, אבל אם עשאן מפני הכרע הדעת אין זה גר תושב ואינו מחסידי אומות העולם (ולא) [אלא] מחכמיהם.

[2] כסף משנה, הלכות מלכים, פרק ה, הלכה יא:

מקור דברי הרמב"ם הוא סברה עצמית שלו ומה שכתב והוא שיקבל וכו' נראה לי שרבינו אומר כך מסברא דנפשיה ונכוחה היא.

[3] מכתבו של משה מנדלסון לרב יעקב

עמדן: קושי מוסרי בשיטת הרמב"ם

לי הדברים קשים מצור חלמיש. וכי כל שוכני ארץ ממזרח שמש עד מבואו זולתינו ירדו לכאר שחת והיו דראון לכל בשר? [...] ומה יעשו אומות אשר לא זרח עליהם אור התורה כלל? [...] וכי בטרוניה בא הקב"ה ח"ו על בריותיו להאבידם ולמחות את שמם, על לא חמס עשו? הלזה יקרא סברא נכוחה?

[4] הראי"ה קוק, אגרות הראיה, חלק א, איגרת פט: מעלתו

של חכם אומות העולם גדולה ממעלת חסיד אומות העולם

דעתי נוטה שכוונת הרמב"ם היא שמעלת "יש להם חלק לעולם הבא" היא מעלה ירודה מאד, אף על פי שהוא גם כן טובה גדולה, אבל כיון שאפילו רשעים ועמי הארץ שבישראל זוכין לה היא לפי ערך המעלות הרוחניות מעלה ירודה, והרמב"ם סובר שהמושכלות מצליחים את האדם הרבה עוד יותר מהצדק של ההנהגה, על כן סובר שהמדרגה של "יש להם חלק לעולם הבא" היא מעלה של חסידי אומות העולם דווקא, שלא גברו במושכלות, כי אם קבלו האמונה בתמימות רגשי

הרמב"ם: מצוות בני נח כדת הבלעדית לאומות העולם

לבב, והתנהגו בדרך ישרה, על ידי מה שקבלו שהמצוות שלהם ניתנו כך על פי ה', אבל מי שעל ידי הכרע הדעת זכה להשיג שבע מצוות בני נח הוא באמת חכם לב ומלא תבונה, הוא נחשב מחכמיהם, שמעלת החכמה היא גדולה מאוד, ואין צריך לומר שיש לו חלק לעולם הבא, כי אם הוא עומד במדרגה קדושה, שצריכה להתפרש במבטא יותר מלא מהלשון של "יש להם חלק לעולם הבא" [...] וגם אם יהיו דברי הרמב"ם כפשוטם, אין בהם זרות אם נאמר, כי מידת עולם הבא, שהוא מדבר עליה בספרו, היא אותה המדה המיוחדת, שהיתרון האלקי שיש לתורתנו הקדושה הוא מקנה למקיימיה, ויש מעלות אחרות שכל דבר טוב יכול להקנות אבל אין זה נקרא בשם עולם הבא, ובאותו היתרון הוא בא מכחה של תורה, ומסתגל למי שמקבלה בקדושת אמונתה, ואין זה שולל כלל מעלות אחרות מצויירות לכל פילוסופיה כדרכה.

[5] שו"ת הרמב"ם, סימן קמח: המקור לכך שגויים צריכים לקיים מצוות מתוך הודאה בנבואות משה רבנו הוא משנת רבי אליעזר השאלה השלישית שאלה בדבר מילת הגוים והערלים המותר לישראל לקבל זאת על עצמו אם לאו? והיש הפרש בין הישמעאלים והנוצרים בזה אם לאו? ומה פרוש הבריתא ת"ר ישראל מל את הגוי לשם גר, לאפוקי משום מוראנא, דלא. וגוי לא ימול את ישראל וכו', מה באה ללמדנו במ"ש ישראל מל את הגוי לשם גר? התשובה: מותר לישראל למול הגוי אם רוצה הגוי לכרות הערלה ולהסירה, לפי שכל מצוה, שהגוי עושה, נותנין לו עליה שחר, אבל אינו כמי שהוא מצווה ועושה, ובלבד שיעשנה, כשהוא מודה בנבואת משה רבינו, המצווה זאת מפי אלהים יתעלה, ומאמין בזה, ולא שיעשנה (לסבה) אחרת או על פי דעה שראה לעצמו, כמו שנתבאר בבריתא של ר' אליעזר בן יעקב וכמו שבארנו אנו בסוף חברורנו הגדול (משנה תורה, הלכות מלכים, פרק ח, הלכה י) [...] ובכל עת שיבוא אלינו, שנמול אותו לשם מילה, מותר לנו למולו, אף על פי שהוא נשאר בגיותו.

[6] משנת רבי אליעזר, פרשה ו: קיום

מצוות בני נח מפני ציווי מאת ה'

הפרש בין חסידי ישראל לחסידי אומות העולם. חסידי ישראל אינם נקראים חסידים עד שיעשו כל התורה, אבל חסידי אומות העולם, כיון שהן עושין שבע מצוות שנצטוו בני נח עליהן, הן וכל דקדוקיהן, הן נקראים חסידים. בד"א, כשעושין אותן ואומרים, מכח שצוה אתנו אבינו נח מפי הגבורה אנו עושין, ואם עשו כן, הרי הן יירשו העולם הבא כישראל, ואע"פ שאינן משמרין את השבתות והמועדות, שהרי לא נצטוו עליהן. אבל אם עשו שבע מצוות ואמרו, מפי פלוני שמענו, או מדעת עצמן, שכך הדעת מכרעת, או ששיתפו שם ע"ז, אם עשו כל התורה כולה, אין לוקחין שכרן אלא בעולם הזה.

[7] משנה תורה, הלכות מלכים, פרק י, הלכה ט: אסור לגויים

לחדש דת אלא עליהם להתגייר או לעמוד בתורת בני נח

עכו"ם שעסק בתורה חייב מיתה, לא יעסוק אלא בשבע מצות שלהן בלבד, וכן עכו"ם ששבת אפילו ביום מימות החול, אם עשאהו לעצמו כמו שבת חייב מיתה, ואין צריך לומר אם עשה מועד לעצמו, כללו של דבר אין מניחין אותן לחדש דת ולעשות מצות לעצמן מדעתן, אלא או יהיה גר צדק ויקבל כל המצות, או יעמוד בתורתו ולא יוסיף ולא יגרע, ואם עסק בתורה, או שבת, או חדש דבר, מכין אותו ועונשין אותו, ומודיעין אותו שהוא חייב מיתה על זה אבל אינו נהרג.

[8] משנה תורה, הלכות מלכים, פרק י, הלכה י: בן נח

יכול לקבל שכר על עשייה של כל מצווה שבתורה

בן נח שרצה לעשות מצוה משאר מצות התורה כדי לקבל שכר, אין מונעין אותו לעשותה כהלכתה, ואם הביא עולה מקבלין ממנו, נתן צדקה מקבלין ממנו, ויראה לי שנותנין אותה לעניי ישראל, הואיל והוא ניזון מישראל ומצוה עליהם להחיותו, אבל העכו"ם שנתן צדקה מקבלין ממנו ונותנין אותה לעניי עכו"ם.

הרמב"ם: מצוות בני נח כדת הבלעדית לאומות העולם

[9] משנה תורה, הלכות מלכים, פרק יא, הלכה ד (הנוסח הלא-מצונזר): הנצרות והאסלאם אמצעים "לישר הדרך למלך המשיח" ואם יעמוד מלך מבית דוד הוגה בתורה ועוסק במצוות כדוד אביו, כפי תורה שבכתב ושבעל פה, ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה, וילחם מלחמות ה', הרי זה בחזקת שהוא משיח, אם עשה והצליח ונצח כל האומות שסביביו ובנה מקדש במקומו וקבץ נדחי ישראל הרי זה משיח בודאי, ואם לא הצליח עד כה או נהרג בידוע שאינו זה שהבטיחה עליו תורה והרי הוא ככל מלכי בית דוד השלמים הכשרים שמתו. ולא העמידו הקדוש ברוך הוא אלא לנסות בו רבים שנאמר ומן המשכילים יכשלו לצרוף בהן ולברר וללבן עד עת קץ כי עוד למועד. אף ישוע הנצרי שדימה שיהיה משיח ונהרג בבית דין, כבר נתנבא בו דניאל שנאמר "ובני פריצי עמך ינשאו להעמיד חזון ונכשלו". וכי יש מכשול גדול מזה. שכל הנביאים דברו שהמשיח גואל ישראל ומושיעם ומקבץ נדחיהם ומחזק מצותן. וזה גרם לאבד ישראל בחרב ולפזר שאריתם ולהשפילם ולהחליף התורה ולהטעות רוב העולם לעבוד אלוה מבלעדי ה'. אבל מחשבות בורא עולם אין כח באדם להשיגם כי לא דרכינו דרכיו ולא מחשבותינו מחשבותיו.

וכל הדברים האלו של ישוע הנצרי ושל זה הישמעאלי שעמד אחריו אינן אלא לישר דרך למלך המשיח ולתקן את העולם כולו לעבוד את ה' ביחד. שנאמר "כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' ולעבדו שכם אחד". כיצד? כבר נתמלא העולם כולו מדברי המשיח ומדברי התורה ומדברי המצוות ופשטו דברים אלו באיים רחוקים ובעמים רבים ערלי לב והם נושאים ונותנים בדברים אלו ובמצוות התורה אלו אומרים מצוות אלו אמת היו וכבר בטלו בזמן הזה ולא היו נוהגות לדורות ואלו אומרים דברים נסתרות יש בהם ואינן כפשוטן וכבר בא משיח וגלה נסתריהם. וכשיעמוד המלך המשיח באמת ויצליח וירום וינשא מיד הם כולן חוזרין ויודעים ששקר נחלו אבותיהם ושנביאייהם ואבותיהם הטעו.

ושמו אָחַד: ריפוי הקשר בין ישראל ודתות העולם

[10] פירוש המשנה, חולין, פרק ז, משנה ו: אנו עושים מצוות רק מפני ציווי ה' על ידי משה

[...] ושים לבך לכלל הגדול הזה המובא במשנה זו והוא אמרם "מסיני נאסר", והוא שאתה צריך לדעת שכל מה שאנו נוהרים ממנו או עושים אותו היום אין אנו עושים זאת אלא מפני ציווי ה' על ידי משה, לא מפני שה' צוה בכך לנביאים שקדמוהו. דוגמא לכך: אין אנו אוכלים אבר מן החי לא מפני שה' אסר על בני נח אבר מן החי, אלא מפני שמשה אסר עלינו אבר מן החי במה שנצטווה בסיני שישאר אבר מן החי אסור. וכן אין אנו מלים בגלל שאברהם מל את עצמו ואנשי ביתו, אלא מפני שה' צונו על ידי משה להמול כמו שמל אברהם עליו השלום, וכן גיד הנשה אין אנו נמשכים בו אחרי אסור יעקב אבינו אלא ציווי משה רבינו, הלא תראה אמרם "שש מאות ושלוש עשרה מצוות נאמרו לו למשה בסיני", וכל אלה מכלל המצוות.

[11] הראי"ה קוק, שמונה קבצים, קובץ ב, פסקה נד: ייחודיות נבואת משה לדעת הרמב"ם

להרמב"ם נצחיות התורה נעוצה במעמד העולם בעת מתן תורה, אין דבר זו מן התורה אף על פי שעניני העולם משתנים. נבואת משה רבינו אינה מהטבע הרוחני של ההויה, כמו שהיא שאר נבואה, שהעלמתה מן הראוי לה היא פליאה, והופעתה היא טבעית, אבל נבואתו של אדון הנביאים נס היא, כבריאת העולם יש מאין. וכמו שהמומנט של חידוש ההויה הוא עובר בכל הזמנים השוטפים ובאים, ויסוד פרוצס זה לא יקבל שינוי, כן לא תקבל שינוי התורה.

[12] משנה תורה, הלכות שמיטה ויובל, פרק יג,

הלכה יג: דרגת מי שמבין מדעתו לעבוד את ה'

ולא שבט לוי בלבד אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעתו להבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעובדו לדעה את ה' והלך ישר כמו שעשהו האלהים ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם הרי זה נתקדש קדש קדשים

הרמב"ם: מצוות בני נח כדת הבלעדית לאומות העולם

ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו כמו שזכה לכהנים ללוים, הרי דוד עליו השלום אומר "ה' מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי".

[13] משנה תורה, הלכות דעות, פרק ד, הלכות

ח-ט: עולם הבא בזכות ידיעת הבורא

נפש כל בשר היא צורתו שנתן לו האל והדעת היתרה המצויה בנפשו של אדם היא צורת האדם השלם בדעתו, ועל צורה זו נאמר בתורה נעשה אדם בצלמנו כדמותנו כלומר שתהיה לו צורה היודעת ומשגת הדעות [...] אין צורת הנפש הזאת מחוברת מן היסודות כדי שתפרד להם [...] אלא מאת ה' מן השמים היא, לפיכך כשיפרד הגולם [...] לא תפרת הצורה הזאת, לפי שאינה צריכה לנשמה במעשיה, אלא יודעת ומשגת הדעות הפרודות מן הגולמים ויודעת בורא הכל ועומדת לעולם ולעולמי עולמים, הוא שאמר שלמה בחכמתו "וישוב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה".

[14] מורה הנבוכים, חלק ג, פרק יז (תרגום)

קאפח): אזהרות באופן טבעי

כי חיובי בהחלט ביחס לו יתעלה הצדק, והוא שיגמול את הצדיק על כל מעשיו ממעשי החסד והיושר ואף על פי שלא נצטוו בכך ע"י נביא, ושהוא מעניש על כל מעשה רע שעושה האדם ואף על פי שלא הוזהר עליו ע"י נביא, כי הוא מוזהר עליו באופן טבעי.

[15] איגרת הרמב"ם אל ר' חסדאי הלוי לאלכסנדריה:12

עולם הבא בזכות ידיעת ה' ומידות טובות

ומה ששאלת על האומות - הרי יודע שרחמנא ליבא בעי, ואחר כוונת הלב הם הם הדברים, ועל כן אמרו חכמי האמת רבותינו ע"ה "חסדי

12. אגרות הרמב"ם (מהדורת שילת), עמ' תרפא. יש המפקפקים בייחוסו של המכתב לרמב"ם אולם הרמב"ן בין היתר מצטט אותו בשמו של הרמב"ם.

ושמו אָחַד: ריפוי הקשר בין ישראל ודתות העולם

אומות העולם יש להם חלק לעולם הבאה", אם השיגו מה שראוי להשיג מידיעת הבורא ית', והתקינו נפשם במידות הטובות. ואין בסדר ספק, שכל מי שהתקין נפשו בכשרות המידות וכשרות החכמה באמונת הבורא יתברך - בודאי הוא מבני העולם הבא.